

Historický pokus a české selhání [1998]

Připomínáme si letos osmdesáté výročí pro světovou demokracii vítězného konce první světové války a zejména takřka zázračného vzniku samostatné a demokratické Československé republiky. V obou případech jde však vlastně o vzpomínání spíše smutné, uvážíme-li další události, v které nakonec vítězství demokracií nad „theokraciemi“ (jak to formuloval Masaryk) vyústilo.

Válka evropské (a tím méně světové) problémy nevyřešila - a to znamenalo, že se velmi brzo začalo schylovat k nové velké válce (k menším válečným střetům došlo poměrně brzo). Zároveň docházelo nadále k jakémusi úpadku ideálů: kdysi se ve velkých válkách bojovalo vždy také za víru (i když to mělo ideologický charakter, šlo přece o něco normujícího), teď se bojovalo za národ (to byla ta nová ideologie) a (reálně) za ekonomickou moc, jinak už nekontrolovanou, tedy za peníze, za kapitál. Ve válce zvítězily demokratické státy, ale brzo se ukázalo, že demokratická Evropa po mnoha stránkách selhává, a to jak politicky, tak zejména sociálně (zvláště když došlo na konci dvacátých let k velké ekonomické krizi). Velké evropské mocnosti, které se měly stát garantem míru a demokratického vývoje, ustupovaly agresivním aktům, často s kalkulací na příští konflikt, v němž by využily svého postavení „toho třetího“. Nejde jen o to, že tento kalkul jim nevyšel, nýbrž především o to, že se zpronevěřily sobě samým a učinily nevěrohodnou samu ideu demokracie, v jejímž jménu dobyly vítězství. Spojené státy, jejichž podíl na výsledku války již tenkrát byl obrovský, se stáhly zpět a soustředily se na vlastní problémy (jichž ovšem také nebylo málo). Prezident Wilson byl za války samozřejmě pro demokratizaci Evropy, ale právě proto odmítal myšlenku rozbití Rakouska-Uherska.

V této situaci se ukázala veškerá problematičnost onoho zázračného ustavení nového, na dlouhá dvě desetiletí nejdemokratičtějšího státu ve střední (a samozřejmě východní) Evropě. Není pochyb o tom, že dvacet let demokratického zřízení mělo obrovský pozitivní význam pro „náš“ národ a jeho dějiny, ale problém je především v tom, koho vlastně máme považovat za „nás“. Nový stát budil nejen světovou pozornost, ale také upřímný obdiv. V době jakési opilosti mnoha představitelů malých národů z perspektivy osvobození, ať už z područí Rakouska, Německa nebo Ruska (které se dostalo do situace poražené velmoci až koncem války rozvratem v zemi a uzavřením mírové dohody s Německem, jež samo šlo k porážce) se uskutečnilo něco, co v očích státnicky myslících mělo jakési zaslíbení: proti převažujícím odstředivým tendencím se tu prosadila myšlenka integrující. Proti novému státu se stavěli jen ti, kdo svými sympatiemi, nebo dokonce svou národností (svým „narozněním“) náleželi k poraženým, zatímco nová demokracie se stala atraktivní pro národy, které

historicky nikdy k českému království nenáležely, především pro Slováky, a dokonce pro předkarpatské Rusíny (kteří nebyli – podobně jako Slováci – vojensky dobytí ani okupováni, ale uvítali své členství v novém státě jako svou vlastní pozitivní perspektivu).

To nebyla náhoda, ale ani samozřejmost. Rozhodující postavou v tomto rozuzlení politické situace ve střední Evropě se stal profesor filosofie a sociologie na pražské univerzitě T. G. Masaryk. Byl to muž, který se stal Čechem (resp. později Čechoslovákem) nikoli svou původní příslušností, svým narozením ani rodinnou výchovou (byl moravským Slovákem s výhradně německým vzděláním a zčásti i výchovou), nýbrž ze svobodného rozhodnutí, a to dokonce v německém (rakouském, vídeňském) prostředí a v poměrně vyšším věku (v průběhu svých vysokoškolských studií, na která se ostatně dostal se značným opožděním). Ve Vídni se stal vlastně jen „vlastencem“, ale skutečným Čechem (a to by bylo třeba podrobněji interpretovat, protože my dnes ani pořádně nevíme, co to je být skutečným, „pravým Čechem“) se stal teprve po svém příchodu do Prahy, kam byl povolán jako mimořádný profesor krátce po znovuzřízení české Univerzity Karlovy (resp. po jejím vydělení z dosavadní univerzity německé). Když si přiblížíme jeho působení v české společnosti, nenajdeme tam nic, co by ho – mutatis mutandis – mohlo třeba dnes uvést do vyšší politiky. Byl to provokatér, s nímž byly napořád potíže, stavěl se ustavičně proti zavedeným pořádkům, proti většině, proti obecnému mínění. Rychle si proti sobě postavil nadšené obdivovatele a zastánce pravostí národních relikvií (rukopisy), antisemity (Hilsner), většinové katolíky (i ve veřejných diskusích), liberály (kritikou liberalismu), buržoazii (manifestaci svých sympatií se sociálními demokraty) atd. atd. Byl označován za zrádce národa, atakován a inzultován (dokonce studenty na univerzitě), odešel z politického života (protože zjistil, že není ještě dost připraven – a nebál se „ztratit“ z očí politické veřejnosti), založil novou, docela malou stranu, jejímž prvořadým cílem nebylo získat většinu a pak se řídit jakousi vnitrostranickou demokracií při vytyčování politických programů atd.

Tento muž, bez něhož by jistě nebylo první republiky, napsal v devadesátých letech, že česká otázka je buď otázkou světovou – anebo to není žádná otázka. Když se ukázala možnost takovou republiku vyhlásit, nejprve to odmítl (protože to za skutečnou možnost nepovažoval), ale jakmile se dozvěděl, že to je přání samého Wilsona, přes noc s přáteli dohodl znění a druhého dne vyšla slavná Washingtonská deklaráce. A protože byl dobrým žákem Františka Palackého, okamžitě začal organizovat poradou a později konferenci zástupců malých národů střední Evropy (mezi Německem a Ruskem, od Severního až po Středozevní moře), protože věděl, že „Rakousko“ v nějaké podobě musí být nahrazeno, když už nemůže být reformováno a zachováno. Vydal o tom v Petrohradu

už o rok dříve knížku v ruském znění o nutnosti nového uspořádání Evropy. Jeho plánem, tj. státnickým projektem či „vizí“ byla přinejmenším konfederace, ne-li federace malých národů, resp. zemí v uvedené části Evropy. A z tohoto plánu mu – v důsledku nezbytného kompromisu se skutečností – zbyla jen Československá republika, a potom už jen Malá dohoda. Byl to proto jen velmi částečný úspěch velkého státníka vsutku evropského. A je bohužel tragickou skutečností, že nenašel porozumění ani na mezinárodním poli, ani doma, a že se dokonce sám jako prezident proti svým vlastním ideám a plánům nejednou vážně provinil.

Masarykův největší, nejhlubší žák, Emanuel Rádl, právě zde – ovšem jen jako filosof, nikoliv jako politik a státník – na rozhodující Masarykovy ideje navázal. A v situaci, kdy si – podle Patočkova výroku – vzal republiku na svědomí, to už nemohl, nedokázal dělat jinak než ve formě kritiky. Jeho kritiku zase – opět bohužel – téměř nikdo nevzal vážně (a dodnes žádný z našich politiků, kteří ostatně nevzali vážně ani Masaryka, i když o něm někdy třeba i pozitivně hovoří). Následky o tom svědčí samy. Masaryk chtěl novou Evropu, a zůstala po něm jen demokratická republika (i když zůstala po dvě desetiletí nejdemokratičtějším státem v oblasti, nelze nevidět, že nebyla dost demokratická a že právě proto svým osudem naplnila soud nad sebou). Tento jeho politický odkaz jsme kazili, jak se dalo (nemůžeme vše svádět jen na druhé a na okolnosti), a nakonec jsme jej ani nehájili (pro své závažné chyby od počátku jsme jej pak rozumně ani hájit nemohli). Proto jsme také nemohli tento stát obnovit po válce ad integrum, provinili jsme se proti jeho duchu odsunem svých vlastních německých spoluobčanů bez řádných soudů (tehdy jako dnes platí, že co nelze odsoudit, nemůže být trestáno – žádné výmluvy tu neplatí), a nakonec jsme onen „zbytkový“ stát rozdělili. Tím vzala česká státnost – po mém soudu – definitivně za své. Zbývá nám jenom jedno: počínat si rozumněji a politicky charakterněji, když jde a nadále půjde o naše evropanství. Dnes platí: česká otázka je buď otázka evropská – anebo to není žádná otázka.